

Drágakő a lótoszban

Gimnáziumi fizikaóra. Minden az előzetes terveknek megfelelően ment. Gunyorosan ünnepeltük az előző tanórák végleges elmúltát, mérlegeltük a következők veszélyeit. Energikus szóródás, konstans alapnesz, izzadt dekoncentráció. A legmogorvább francia bölcsele sem vádolható azzal, hogy a jelenléttel foglalatoskodunk. Holott a táblánál alattomosan történni kezdett valami. A tanár gondosan letörölte a levezetést, hogy egyetlen képlet maradjon fenn. Félrelépett, erőteljes mozdulattal rámutatott, és fennhangon, szája sarkában jellegzetes félmosolyával ránk förmedt.

Ilyen a világ.

Nem egyedül én kaptam fel a fejem, és meredtem bosszús érdeklődéssel hol a tanárra, hol a táblára, erre az egész rámutatásra. A bejelentés eltűnő, örök terébe, mely ott lebegett egyetlen sor krikszkraksz, felnőt akombákom, kérdőre nem vonható tudományos titkosírás előtt. Mi van? A napunk elrontva, röhögni is elfeledtünk. Nem erről volt szó, minket igenis érdekel, meg azért tudjuk is, milyen a világ, ami mi vagyunk, és most itt ülünk kontextusból kitepve, egy eltörölt levezetés krétaporos romjai közt, hol egyetlen olvashatatlan képlet hirdeti, mint pusztába kiáltott, szétfútt porba írt szó, hogy a világ ilyen. Ez volna a házi feladat, hogy a világ (olyan, mint) egy kiírt kézírással felskiccelt jelsor.

Mivel fizikatanárunk egyben egyházi személy, rendszeresen elhagyhatták ajkait másféle mondatok is, például: Kezdetben volt az ige. Vagy az a történet, ahonnan kiderül, hogy a názáreti Jézus már gyerekkorában...

Gyerekkoromban egy régvolt baráttal együtt nagyalakú spirálfüzeteket másoltunk tele idegen nyelvű, ismeretlen jelkészletű ábécékkel és szövegekkel. Gyűjtésünknek a *Titkosírások* címet adtuk. Nem hittük már, hogy egyszerű rejtjelekről van szó, melyekbe magyarra átfejthető betűk és mondatok öltözködtek. A pátosz, amely végtelennek tűnő írónoki munkánkat átlelkesítette, valami olyasféle meggyőződésből fakadt, hogy mindaddig, amíg fel nem tárulnak a lebilincselő rajzolatok mögötti, saját nyelvünkön talán ki sem fejezhető tartalmak, célszerű legalább a másolással, a katalogizálással, a földrajzi és nemzeti azonosítással behatolni ezekbe a rejtelmes erőterekbe, valamelyest felderíteni és birtokon belülre kerülni.

Olyan titkosírásunk, amelynek ismertük volna a jelentését vagy legalább az átírását, alig akadt. Egyre azonban szilárdan emlékszem: *Om mani padme hum*. Ez maradéktalanul világosnak tűnt, és csábító ígéretet adott mindarra, ami még ezután jöhet.

A buddhista mantra ezer más dolog mellett arra utal, hogy a lótusznövényben drágakő rejtőzik, csak észre kell venni. Fel kell ismerni.

*

Tehát kezdetben volt a szó, és a szó Istennél volt. A *Zóhár* szerint olyannyira szó szerint nála volt, hogy a „Teremtsünk embert!” imperatívusszal Isten a Tóráat szólítja meg, amely az ő társa és játékszere. Válaszul a Tóra felhívja Isten figyelmét arra, hogy ha embert helyezünk a világba, abból mindenféle bajok lesznek. Ezt Isten sem tagadja – hiszen a bajok ott vannak megírva a Tórában –, de arra hivatkozik, hogy az ember megteremtése fogja szavatolni azt, hogy a Tóra tartalma nem merő irónia, „mert nem gúnyból neveznek hosszantűrőnek Engem”.¹

Nem gúnyból nevezik így, hanem komolyan, szó szerint. Betű szerint. Az ember megteremtésével Isten elutasítja az Írás és a világ közötti ironikus inkongruencia lehetőségét, és a helyes istenkép nevében helyreállítja az Írás betű szerinti értelmét. „Nincsen teremtmény, mely Hozzám hasonló lenne, még azok sem, melyeket az Én betűjeleim képére teremtettem.”²

*

A názáreti Jézus már gyerekkorában feltűnően hallgatta és kérdezte a Tóra ismerőit, sőt válaszolgotott nekik. Nem sokkal később provokációt csinál az Írás felolvasásából, ezért majdnem megölik, de ő oly könnyedén „áthalad és eltávozik” a felheccelt tömegem át, mint a figyelem egy üres könyvoldal fölött... Végül

1 *Zóhár: A ragyogás könyve*, vál. és ford. Bíró Dániel és Réti Péter, Holnap Kiadó, Budapest, 11.

2 *Zóhár*, i. m. 42.

ott van az a gyalogút Emmausz felé, ahol Kleofás felvilágosít az elmúlt időszak jeruzsálemi eseményeiről egy idegent, aki ezután átfogó írásmagyarázatot rögtönöz; végül megállnak, és együtt vacsoráznak.³

Az Írás olvasásának és értelmezésének jelenetei rendre összekapcsolódnak Jézus kilétének, származásának, identitásának kérdésével. Ismeretlenség, félreismerés, felismerés.

*

Nem messze a tanteremtől, ahol egy szép napon többen lemaradtunk a világegyenlet megértéséről, van egy templom, annak egyik belső kapuján pedig egy felirat. *Dilexi decorem domus tuae et locum habitationis gloriae tuae.* Kezdetől fogva tetszett a betűk műves alakja, megannyiszor nézegettem és elolvastam, de csak később értettem meg, miután egy másik tanárom, aki latinra oktatott, valamivel több sikert ért el velem. A mondat egy zsoltáridézet. *Szeretem házad ékességét és dicsőséged lakhelyét.*

Egy rövid imádság tehát, mely meghitt viszonyba hoz az épülettel, ahol vagyok. De mi a ház ékessége? A felirat kétségkívül maga is dísz, *decor*, ezért szó szerint olvasva önmagához kapcsol: *szeretem házad ékességét, ezt a feliratot.* Csakhogy én már azelőtt szerettem, mielőtt megértettem volna. A betű szerinti „értelem” a betűk formájából és elhelyezkedéséből – a tipográfiából – és a még nem értett szöveg titkosírásjellegéből fogant meg.

Sok évvel később latintanáromtól ezt olvasom: „A munka a tétlenség ellentéte, az olvasás a tétlenség ellenszere.” Később hozzáteszi: „Az olvasás folyamata szent, vagyis isteni.”⁴

*

Szeretni egy szöveget... A *Zóhár* úgy írja le az ember és a Tóra kapcsolatát, mint a titkos barát és a szobácskájába rejtőző leány románcát, amelynek végkifejlete a Tórával kötött házasság, minden rejtély feltárása, az igazi értelemé, hogy egyetlen betű sem vehető el belőle és nem tehető hozzá.

*

Arisztotelész *Poétikájából* úgy tűnik, hogy a legkiemelkedőbb tragédiának Szophoklész *Oidipusz királyát* tartotta. Többek között azért, mert a cselekmény két eleme, a felismerés és a fordulat egyszerre következik be benne. A felismerés itt még nem intellektualizált fogalom, nem belátást vagy magasabb összefüggések megértését jelenti, hanem szó szerint egy konkrét, félreis-

3 Lk 3,41-52; 4,16-30; 24,13-35.

4 Bánhegyi Miksa OSB: *Olvasom a Regulát...*, in: *A Regula ösvényén* III. Bencés Kiadó és Terjesztő Kft., Pannonhalma, 2003, 15, 18.

mert vagy fel nem ismert személy azonosítását. Oidipusz azért különleges, mert nem valaki mást ismer fel és nem őt ismeri fel valaki, hanem ő ismer önmagára.

Felismerni és olvasni Arisztotelész nyelvén egyazon szó: *anagnószkó* – *anagnóriszisz*. Olvasni annyi, mint felismerni a betűket. A felismerés úgy köti az elfogadást a cselekvéshez és a szenvedést a fordulathoz – a dolgok ellenkezőjükre fordulásához –, ahogy az olvasás a betűt a hanghoz, amelyet előbb sajátítunk el, mint az írást. Önfelismerése hatására Oidipusz megfosztja magát minden további felismerés, minden olvasás lehetőségétől. Magát megvakítva visszatér a hangok világába; abba a sötét fantazmagóriába, amit nem engedhetünk meg magunknak.

*

Olvastuk: harminchárom latin betű szóba szándékozik állni egymással. A és Z között különös vonzalom támad, de már késő. Erőszakos halált halnak valamennyien. Később vérezve felkelnek – A-nak és Z-nek nincs már szava, csak egy csókja egymáshoz –, és elhagyják a földet.⁵ Hogy oda térnek-e vissza, ahonnan eredtek,⁶ és a szellemük visszajár-e, arról nem szól a történet. Ahogy Arisztotelész mondaná, kívül esik a mítoszon.

*

PHAIDROSZ: Hagyd ezeket. De nekem igazán megmutathatnád az írásaidat, Szókratész.

SZÓKRATÉSZ: Zeuszra! Jobban elrejtettem azokat, Phaidroszom, mint a tetoválásait Alkibiadész.

*

„Sohasem szívelhettem a leírott szót, és óvakodtam attól, hogy írás maradjon utánam” – közli Jézus fiktív levele Karinthy *Getsemáne* című novellájában. Az írást rendszeresen bíráló Szókratész jegyzőkönyvezője, Platón furamód ugyancsak a levél kifejezetten írásos műfaját szemelte ki arra, hogy leszögezze, „nincs is Platónnak könyve, nem is lesz” (*Második levél*); „semmilyen munkám nincs a legfőbb kérdésekről, és nem is lesz soha [...], aki eszénél van, sohasem fog bátorságot venni magának arra, hogy a gyarló nyelv formájába öltöztesse, amit szellemével megfogott, s még kevésbé abba a merev formájába, amely az írásba rögzített nyelv tulajdonsága”. (*Hetedik levél*)

Míntha kultúránk két emblematikus figurája mindenfajta *gráfia* elutasítását képviselné, amihez Jézus esetében a nyomhagyás másik alapformája, az arckép körüli problémák is hozzáadód-

5 Hajnóczy Péter: A latin betűk (1980), in uő: *Összegyűjtött munkái: Elbeszélések, Századvég Kiadó, Budapest, 1992, 210.*

6 Vö. Zóhár, 44.

nak. „Milyen lehetett Krisztus arca? E kérdésről hallgat a Biblia” – töpreng egy Japánba készülõ misszionárius a *Némaságban*, Suszaku Endo regényében.⁷

Holott mindkettõvel szövegek útján érintkezünk évezredek óta, szükségképpen és sorsszerűen. Szinte várható volt, hogy előbb-utóbb az írás magas szinten és sok más egyebet magával rántva lázadozni kezdjen a hangzó szó fensőbbisége ellen. Ez lett volna az elsősorban Derrida nevéhez fűződõ dekonstrukció, amit Ricoeur a halálát megelőző számvetéseiben a nyelv szívtepő és totális forradalmának nevezett; olyan verbális nárcizmusnak, amelyhez nem tud hűséget kapcsolni.⁸

*

Közben körülöttünk a digitális karakterek univerzuma, e minden eddiginél szóbelibb írásbeliség, mely néhány képernyőbarátnak mondott betűcsalád tipográfiai sivatagával egyre nagyobb területeket hódít el a kézírás lakta vidékektől. Engem mégis jobban foglalkoztat például az, hogy a kezeit mosó Pilátus, a hárítás anynyiszor megköpködött allegóriája, hirtelen miért tanúsít elszánt hűséget minden betűjéhez („Amit írtam, megírtam!”, Jn 19,22); miért tartotta fontosnak a János-evangélium szerzője, hogy – visszavetítve – a helytartónak köszönjük az INRI feliratot a feszület felett. Nemcsak latinul, hanem görögül és arámul is.

Vajon nem képzelhetnénk-e el írás és beszéd viszályát egy olyan szenvedély, olyan *erősz* lüktető történetén belül, amilyen a szobáckájából jeleket küldő leány és az időnek alávetett udvarló között zajlik; vagy úgy, mint árnyékot és fényt a fotografikus felszín kitettségekben? Ahol a redukció iránti vágy és e vágy analízise így vagy úgy, de mindig egymásnak feszül, és hogy pontosan hogyan, az kontextustól függ... Ami ismét csak szövegfogalom, ahonnan ki tudja, kiold-e a halál.

*

Egyik képzőművésznket makacsul foglalkoztatják a betűk. Magyarázatokra eltérő javaslatok születtek, többnyire persze a divatosan kortárs agnosztikus ironia jegyében. A minden szempontból kielégítő megfejtés tehát várat magára. Pedig az alkotó nem egy rejtőzködő alkat, fotóinak egyik főszereplője ő maga. Testének fényképe és hasonlatossága.

*

7 Suszaku Endo: *Némaság*, ford. Galamb Zoltán, Cartaphilus Könyvkiadó, Budapest, 2013, 43.

8 Ricoeur, Paul: *Egészen a halálig: Töredékek*, ford. Bende József, Bencés Kiadó, Pannonhalma, 2011, 112.

A *Zóhár* hármas párhuzamot von szóbeli és írott tanítás, képre és hasonlatosságra teremtés, férfi és női princípium kettősségei között. Egyfelől szó, kép és férfi elv tartozik össze, másfelől írás, hasonlatosság és női elv. Ezért „kezdődik a Tóra a kettősség betűjével (a *béth* betűvel).⁹

*

Szóval, az egyik ilyen fotográfián a művész, Gerhes Gábor képe és hasonlatossága egy földre támasztott ásóra könyökölve álldogál. Körülötte természeti tereptárgyak, fák, sziklák, domb, pázsit, égbolt. Mellette egy függőleges és egy vízszintes deszkából ácsolt fatárgy áll ki ferdén a földből. Temetői fejfának nézne az ember, de a kereszt felfelé mutató ága hiányzik. A kép címe: *T-betűt ültetek*.

Egy másik, ugyancsak 1999-es képén Gerhes kék ég alá, zöld mezőbe helyezett önképmása különféle faholmikkal ügködik. Némelyik betűt formáz: e (fordítva, hátulnézetben), X. A mű címe ezúttal *Hétköznapi teendők – Genesis*. Az allegória bizonyára egy fixa ideát ábrázol. Valamiért a fejébe vehette a művész, hogy miként a teremtést, úgy annak képét vagy hasonlatosságát, a barkácsolást sem illendő hétvégére ütemezni. Kipróbálta helyettünk, milyen Istennek lenni, és képriportja szerint klassz, de melós ügy. Mert az ég és a föld hamar megvan, de a neheze csak azután jön. Ráadásul a jó faanyag drága és szálkás, egyedül cipelni nehéz. *Do not try this at home*.

*

Teremtésről, szóról, betűről valahogyan mindig együtt esik szó. Ha meggondoljuk, ebben semmi meglepő nincs; kivéve, hogy a nyelvnél és a teremtésnél valószínűtlenebbet az Isten se tudna elképzelni.

*

Három évvel később következik *A T megtalálása*. A kéklő láthatáron két apró fa, az előtérben Gerhes és egy másik férfi hajol, illetve guggol le egy kicsiny, T alakú fatárgyhoz, mely zöld műföldön áll. Olvastuk a szót, hogy nem találunk szavakat,¹⁰ így már egy betűnek is örülünk.

Van, aki elülteti és megtalálja a T-t, más megépíti. Áll egy ház New York állam Wilton városában, amelyet T-háznak hívnak. A mindössze 49 évesen elhunyt német építész, Simon Ungers fő-

⁹ Zóhár, i. m. 11. Később fény és sötétség kettőssége is felfűződik erre a láncre (95).

¹⁰ Esterházy Péter: *Termelési-regény (kissregény)*, Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1979, 7.

műve; legalábbis erre utal, hogy honlapjának főoldalán a T-ház fotója fogad. Az 1990–1992 között felhúzott épület előlnézetből egy monumentális T betűt mintáz. Függőleges nézete, vagyis az alaprajza viszont feszület formájú.

Simon Ungers apja, Oswald Mathias Ungers ugyancsak jőnevű építész volt. Ő tervezte például a hamburgi Múcsarnok kortárs művészetnek szentelt új galériáját (Kunsthalle Hamburg, Galerie der Gegenwart) vagy a Német Építészeti Múzeumot Frankfurt am Main-ban (Deutsches Architekturmuseum, DAM). Ebben az épületben, mely architekturális önmetaforaként magában foglalja egy elméletörténeti őskunyhó házméretű makettjét, 2008-ban emlékkiállítás rendeztek a két évvel korábban elhunyt fiú, Simon Ungers kisplasztikákként is szemlélhető építészeti modelljeiből.¹¹

A fiatalabb Ungers az építészettel párhuzamos és egyenrangú képzőművészeti munkássággal rendelkezett, monolitikus jellegű szobrokat és fényinstallációkat készített. Utolsó munkája a két vonulat szintézise: két fénytömbként világító szögletes oszlopról van szó, amelyeket az eindhoveni Szent Terézia templomban állított fel, az oltártól jobbra és balra.

Ungers nyilvánvalóan Dan Flavin, az amerikai minimalizmus egyik legérdekesebb képviselőjének nyomdokain járt. Flavin, miután lezárta „ikonoknak” nevezett képtárgyai sorát, 1963-tól kezdve 1996-os haláláig sorozatgyártott, színes fénycsöveket állított ki különféle elrendezésekben. Háttérét tekintve ugyan megtehetette volna – apja papnak szánta és jezsuita iskolába járatta –, hogy mindezt a fény vallási utalásrendszerébe állítja, mégis szikáran ragaszkodott ahhoz, hogy ezek a tárgyak és fények és színek kizárólag önmagukat jelentik. Bizott a világító dolog tiszta, önazonos valóságosságában; abban, hogy annak betű szerinti jelenléte bőven elegendő. Flavin utolsó munkája azonban, mintegy tíz évvel Ungers előtt, ugyanúgy egy templomban valósult meg. A Santa Maria Annunciata in Chiesa Rossa a Milano belterébe tervezett fényinstalláció elkészültét már nem érte meg.

Az allegorikus, morális, misztikus és egyéb jelentésekkel átszótt épületbe beköltözött az írást a hittel összekötő interpretáció botrányköve, a betű szerinti értelem.

*

A *béth*, a Tóra kezdőbetűje annyiban is a kettősség jegye, folytatja a *Zóhár*, hogy egyszerre zárt és nyitott, aszerint, miként viszonyul hozzá az ember. Hasonlóképp ahhoz, ahogyan a fény és a sötétség egyszerre elkülönített, mégsem elválasztott, így színről színre szemlélhetik egymást.

11 György Péter: Ház a házban, doboz a dobozban, múlt a jelenben, *Élet és Irodalom*, 2008/28, ill. *Építészforum*, 2008. augusztus 8. <http://epiteszforum.hu/haza-hazban-doboz-a-dobozban-mult-a-jelenben> (utolsó letöltés: 2014. május 21.

A betű betű szerinti értelme azonban akkor tárul fel, ha képként nézzük. A *béth* (𐌲) két vonása: ég és föld; a kettőt összekötő a Szent; az egész pedig ház, a világ háza, mindennek háza. A föld az égből különbözött el benne akkor, „amikor még mindenek kezdete világított”. Tehát kettő az ég. Egek. És ahol kettő van, ott több is lesz, mert a szavakból csarnokok, terek, egek és földek lesznek, amelyek elkülönítettek, mégsem elválasztottak.¹²

*

Az ókori kivégzőeszköz függőleges gerendája tartósan a földbe volt rögzítve. Él volt ültetve. A vízszinteset az elítélt hordozta a helyszínre. A kettő összeillesztve esetenként nem keresztet, hanem T-t formázott. Következik valami ebből? Nem hiszem.

*

Kiskoromban valaki azt mondta: olyan a hátad, mint egy szépen ívelt kérdőjel.

12 Zóhár, i. m. 11–12, 77–78, 6–7.